

PREDEO I ODRŽIVI PROSTORNI RAZVOJ SRBIJE

Apstrakt

U okviru Strategije prostornog razvoja Srbije, u kojoj su predeli i ambijenti naselja prepoznati kao elementi kulture i identiteta, postavljeno je pitanje: kako obezbediti kvalitet predela u kontekstu održivog prostornog razvoja Srbije? Za odgovor na ovo pitanje potrebno je uspostaviti relaciju između kvaliteta predela i održivog prostornog razvoja. To se ostvaruje razmatranjem sledećih pitanja: zašto je predeo važan za održivi razvoj i kako održivi prostorni razvoj može da obezbedi kvalitet predela.

U radu se sagledavaju karakteristike aktuelnih pristupa definisanju i poimanju vrednosti predela u relaciji sa savremenim društvom i tokovima razvoja. Prepoznat je značaj predela kao kulturne dimenzije i njegove uloge u ostvarenju kulturnog identiteta i diverziteta prostora. Naglašava se uloga predela u obezbeđenju kvaliteta života ljudi. Time se fokus vrednovanja predela pomera sa identifikacije izuzetnih na sve predele, koji se konceptualizuju kao životni okvir stanovništva i predstavljaju osnovu ali i ishodište razvoja. Razumevanje suštine i vrednosti predela omogućava objašnjenje zašto je on važan za održivi razvoj i zbog čega se kao tema integriše u strateška dokumenta prostornog razvoja Evrope.

Pažnja je potom posvećena objašnjenju uloge i načina koji održivi prostorni razvoj može da ima u obezbeđenju kvaliteta predela. Upoznajući se prvo sa karakterom i brzinom promena predela u savremenom društvu, postavlja se pitanje i raspravlja o tome da li su sve promene predela loše i kako se uopšte odnositi prema promenama, odnosno - šta podrazumeva održivi razvoj predela. Integracijom problematike predela u strateška dokumenta planiranja i upravljanja prostornim

razvojem, uspostavljaju se osnove i daje legislativni okvir za usklađivanje ciljeva kvaliteta predela sa ciljevima ukupnog prostornog razvoja. U radu se razmatraju pojedini načini povezivanja ove dve oblasti, kako što su: vertikalno, horizontalno i transversalno povezivanje i koordinacija u planiranju i upravljanju prostornim razvojem, diverzifikacija strategija upravljanja predelom kao fleksibilna osnova za usklađivanje raznovrsnih ciljeva prostornog razvoja, kao i novi koncepti integracije razvoja predela u planiranje i upravljanje prostornim razvojem . Na ovaj način je uspostavljen teoretsko-metodološki okvir za integraciju problematike upravljanja kvalitetom predela kao elementom kulture i identiteta.

U posljednjem delu rada prikazana je njihova primena i ukazuje se u kojoj meri je moguće primeniti zaključke poštujući princip održivog razvoja koji upućuje na traganje za rešenjima prilagođenim lokalnom kontekstu .

KLJUČNE REČI:

- predeo,
- održivi razvoj,
- prostorni razvoj,
- kultura,
- identitet

UVOD

Negativne promene koje su nastale u predelima i ambijentima naselja kao posledica razvoja, dovele su do toga da kvalitet fizičkog prostora sve više dobija na značaju. Pristup planiranju i upravljanju prostorom poslednjih decenija se menja, prepoznajući kvalitet fizičkog okruženja kao posledicu, ali i osnovu razvoja. Savremeni prostorni razvoj Evrope, kao okvir usmeravanja održivog prostornog razvoja Srbije, zasniva se na čitavom nizu dokumenata koji prepoznaju značaj predela i fizičke strukture naselja kao osnove formiranja lokalnih kultura i faktora kvaliteta života.

U kontekstu izrade Strategije prostornog razvoja Srbije, u kojoj su predeli i ambijenti naselja prepoznati kao značajni elementi kulture i identiteta, postavljeno je pitanje: *kako obezbediti kvalitet predela u okviru održivog prostornog razvoja Srbije?* Za odgovor na ovo pitanje potrebno je uspostaviti relaciju između *kvaliteta predela* i *održivog prostornog razvoja*. To se ostvaruje razmatranjem sledećih pitanja: zašto je predeo važan za održivi razvoj i kako održivi prostorni razvoj može da obezbedi kvalitet predela?

Ova pitanja ćemo u prvom poglavlju razmotriti sagledavajući karakteristike aktuelnih pristupa definisanju i poimanju vrednosti predela u relaciji sa savremenim društvom i tokovima razvoja. Razumevanje suštine i vrednosti predela omogućava objašnjenje zašto je on važan za održivi razvoj i zbog čega se integriše kao neophodna tema u strateške dokumente prostornog razvoja Evrope.

U drugom poglavlju pažnja će biti fokusirana na objašnjenje uloge i načina koji održivi prostorni razvoj može da ima u obezbeđenju kvaliteta predela. Upoznajući se prvo sa karakterom i brzinom promena predela u savremenom društvu, diskutovaće se o tome da li su sve promene predela loše i kako se uopšte odnositi prema promenama, odnosno, šta podrazumeva održivi razvoj predela? U nastavku će biti sagledana uloga koju održivi prostorni razvoj može da ima u obezbeđenju kvaliteta predela kao i načini da se to i ostvari razmatranjem pojedinih načina povezivanja ove dve oblasti, kao što su: integracija problematike predela u strateške dokumente planiranja i upravljanja prostornim razvojem, vertikalno, horizontalno i transversalno povezivanje i koordinacija u planiranju i upravljanju prostornim razvojem, diverzifikacija strategija upravljanja predelom kao osnova za usklađivanje

raznovrsnih ciljeva prostornog razvoja, kao i novi koncepti integracije razvoja predela u planiranje i upravljanje prostornim razvojem.

Rezultati ovog istraživanja uspostavljaju teoretsko-metodološki okvir za integraciju problematike upravljanja kvalitetom predela kao elementa kulture i identiteta u Strategiju prostornog razvoja Srbije, te se u poslednjem delu rada prikazuje primena savremenih teoretskih pristupa u formulaciji pojedinih delova ovog dokumenta i diskutuje se o tome u kojoj meri ih je bilo moguće primeniti, poštujući jedan od principa održivog razvoja koji upućuje na traganje za rešenjima prilagođenim lokalnom kontekstu.

VREDNOST PREDELA u kontekstu održivog razvoja

Šta je predeo?

Predeo nije lako definisati, a definicije se menjaju u odnosu na potrebe i cilj istraživanja. Konceptualizacija predela varira u odnosu na razmatranja prirodnih, društvenih ili primenjenih nauka, od kojih je svaka, fokusirajući određene dimenzije predela, kroz istoriju dala doprinos njegovom novom i boljem razumevanju. Zajednička, transdisciplinarna konceptualizacija nije ostvarena sve do danas, ali bez obzira na to, u jednom se sve discipline slažu: nema sumnje da predeo nije samo bio-fizički entitet, kompleks pojava koje treba opisati i analizirati korišćenjem objektivnih, naučnih metoda. Perceptivni karakter predela omogućava njegov subjektivni doživljaj koji, pored estetskog, obezbeđuje i osećaj egzistencijalnog pripadanja (Antrop M., 2005, Vasiljević, 2009).

Prelazak u novi vek karakterišu pokušaji formiranja nove, sintezne definicije kojom se naglašava da predeo ima holistički, dinamičan i perceptivan karakter (Antrop, 2005). Upravo u kontekstu ove poslednje odrednice predela, jedna, kvalitativno nova definicija budi posebnu pažnju i otvara nove mogućnosti u razumevanju, interpretaciji i upravljanju kvalitetom predela. Evropska konvencija o predelima definiše predeo kao *“oblast, onako kako je vidi stanovništvo, čiji je karakter rezultat akcija i interakcija prirodnih i/ili kulturnih faktora”*. Ova definicija sadrži neke bitne elemente. Predeo je oblast, definisana teritorija, koja je organizovana i kojom se upravlja. Ljudi posmatraju i doživljavaju predele, scenski i estetski kvalitet predela je nezaobilazna vrednost koja se ne sme zanemariti, a ljudi (stanovnici, a ne samo stručnjaci) su oni koji treba da ga vrednuju i upravljaju njime (Vasiljević N., Živković J., 2009).

Šta je vrednost predela?

Vrednosti predela se mogu sagledavati sa različitih osnova, a u kon-

tekstu razmatranja relacije predela i održivog prostornog razvoja važno je: a) prepoznati šta su vrednosti pojedinih predela i ko ih vrednuje, b) prepoznati vrednosti u odnosu na osnovni razvojni karakter i stepen modifikacije predela, kao i c) prepoznati vrednosti karaktera predela određene teritorije.

a] Vrednosti u predelu: šta su vrednosti i ko ih vrednuje?

Tradicionalno se vrednost predela u različitim naučnim disciplinama različito poimala. Načelno postoje dva suprotstavljena diskursa: jedan je biocentričan, baziran na suštinskoj vrednosti „divljine“ i kompleksnosti njenih vrsta tamo gdje nema ljudi, a drugi, antropocentričan, zasnovan na glorifikaciji kulturnih dostignuća istorijskog perioda u kom su nastajala. Na tim osnovama i počiva razlika u poimanju vrednosti predela između naučnika iz oblasti istorije kulture i umetnosti i oblasti zaštite prirode. Dok su drugi, sve do kraja dvadesetog veka, bili fokusirani na pojedinačne spomenike i dela ljudskih ruku, naučnici iz oblasti prirodnih nauka nisu uvažavali snažan uticaj kulture na prirodu. Njihov cilj je bila zaštita ugroženih vrsta i „nedirnutih“ prirodnih oblasti, dok je priroda, koju su izmenili ljudi, bila zanemarljivog značaja i nisu je priznavali kao vrednost koju treba očuvati. Savremeni trendovi, u svakoj od navedenih disciplina, ukazuju na njihovo uzajamno približavanje. U oblasti prirodnih nauka raste shvatanje da je, kako bi se zaštitile vrste i njihova staništa, često od značaja obuhvatiti veća područja zaštite nego što se obično čini (Vasiljević, 2009), ali i redefinisati poimanje uloge čoveka u ovom procesu u pravcu prepoznavanja njegovog pozitivnog uticaja na očuvanje prirode. Sa druge strane, u oblasti istorije kulture i umetnosti, ključni pomak u percipiranju vrednosti nastaje utvrđivanjem kategorije *kulturnog predela* u kom se prepliću prirodne i kulturne vrednosti, sumirane kao: vizuelno-estetska, kulturna, ekološka i upotrebna vrednost², na osnovu čega se on može sagledavati i kao potencijalno kulturno nasleđe. Svaki od ovih tekućih trendova doprinosi novoj atmosferi koja podstiče međudisciplinarnu saradnju u okviru razumevanja, interpretacije i planiranja predela (Vasiljević, 2008).

Pristup vrednovanja predela u prostornom planiranju tradicionalno je bio usmeren na očuvanje *izuzetnih predela i njihovu pasivnu zaštitu*³ zasnovanu na ekspertskoj valorizaciji i sprovedenu od strane državnih institucija (Antrop M., 2004). Ovakav pristup je u praksi dao samo ograničene rezultate, prvo zbog inertnosti i neefikasnosti same procedure i implementacije aktivnosti na zaštititi vrednosti, a potom i zbog elitističkog karaktera koji je zanemario ulogu lokalnog stanovništva u ovom procesu. To vodi promeni u pristupu vrednovanju predela i traganju za odgovorom na

pitanje: ako se zaštita i očuvanje prirodnih predela zbog njihove retkosti, ekološke i simboličke vrednosti uzimaju kao neprikosnoveni na određenoj teritoriji, postavlja se pitanje koji kulturni predeli treba da budu predmet zaštite i očuvanja? Da li samo oni koji su izuzetni, jedinstveni i posebni, lepi, retki, istorijski, ili možda i svakodnevni (možda i svi?), manje lepi, oni koji su česti, urbani i industrijski, savremeni? (Weizenegger S., Schenk W., 2006). Ova pitanja dovode do promene fokusa u odnosu na predeo. Kao kulturna vrednost on se više ne sagledava isključivo sa istorijskog aspekta već mu se dodaje i dimenzija vrednosti kao (u smislu) *kvaliteta životnog okruženja ljudi*⁴. U tom kontekstu menja se i odnos prema vrednostima predela te se težište aktivnosti pomera sa njihove zaštite na *održivi razvoj*⁵, koji je zasnovan na polidimenzionalnom sagledavanju predela kao: a) resursa, b) ekološke paradigme, c) umetnosti, d) prava za sve, e) elementa kolektivnog identiteta, i kao f) nasleđa (Antrop M., 2004, Selman P., 2006). Poslednja tri aspekta, u novom milenijumu, značajno utiču na evropsko planiranje prostornog razvoja o čemu će u daljem tekstu biti više reči.

b] Vrednosti predela u odnosu na osnovni razvojni karakter

Pored razmatranja pojedinih prirodnih i kulturnih aspekata, koji određuju vrednost pojedinačnih predela, konceptualizacija vrednosti u funkciji upravljanja razvojem zavisi i od njihovog osnovnog razvojnog karaktera. Stepenn modifikacije, dominantni procesi koji kontrolišu dati prostor, kao i karakter uticaja čoveka na predeo su kriterijumi na osnovu kojih se predeli dele na dva osnovna tipa: prirodni i kulturni predeo, čije vrednosti počivaju na različitim osnovama (Forman, R., Godron, M., 1986).

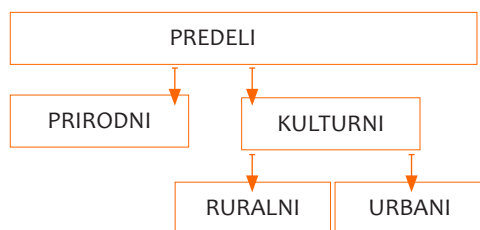
Prirodni predeli su predeli u kojima je stepen modifikacije minimalan, biofizička struktura je većinom prirodnog porekla, a postoje i elementi koji su posledica prirodnih poremećaja. To su većinom šumski predeli, predeli sa vrednim akvatičnim ekosistemima, visokoplaninski predeli gde je čovekov

slika 1 - Jabučko ravnište, Stara planina, foto: B. Radić

uticaj zanemarljivo mali, i dr. Njihova vrednost se zasniva na autentičnosti i autohtonosti, reprezentativnosti (reliktnosti, endemičnosti i retkosti), raznolikosti, bogatstvu prirodnih pojava i procesa, funkcionalnom jedinstvu, starosti, estetskoj vrednosti i očuvanosti.

Kulturni predeli predstavljaju kombinovano delovanje prirode i čoveka, ilustraciju evolucije ljudskog društva pod uticajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti koji su stvorili njegovo prirodno okruženje i pod uticajem društvenih, ekonomskih i kulturnih uslova. U odnosu na karakter modifikacije predela, pretežan način korišćenja zemljišta i gustinu naseljenosti razlikujemo ruralni i urbani kulturni predeo.

šema 1- Šematski prikaz osnovne tipologije predela u odnosu na razvojni karakter i stepen modifikacije

- *Ruralni predeo* pokazuje karakteristike prirodnog predela, ali se pod uticajem antropogenih promena deli u manje celine sa karakterističnim predeonim obrascem, načinom korišćenja zemljišta i specifičnim kulturnim identitetom. Vrednost ruralnih predela je u njihovom specifičnom identitetu, diverzitetu i prostornoj povezanosti, kao i u promenama kojima su kroz vreme izloženi (istoričnost predela).
- *Urbani predeo* je potpuno izmenjen prirodni ili ruralni predeo, a funkcionisanje je prilagodjeno potrebama urbanog čoveka. Vrednosti urbanih predela zasnivaju se na usklađenosti i kvalitetu veza prirodnih i građenih struktura kojima se pojedini elementi prirode (topografski položaj, komponente prirode u gradu) i kulture (način oblikovanja gradske strukture, urbana matrica i tekstura, kvalitet mreže javnih prostora, urbana obeležja, reperi i simboli) integrišu u celinu koja čini jedinstvenu sliku urbanog predela.

c] Vrednosti karaktera predela određene teritorije

Vrednosti predela možemo sagledati i kroz njihov specifični karakter i međusobne veze koje predeli formiraju u okviru određene teritorije. Na tom nivou se vrednosti pojavljuju u vidu *identiteta predela* i *predeone raznovrsnosti* kao elemenata kulturnog identiteta teritorije.

Predeli i naselja se vremenom menjaju, a njihov *identitet* se oblikuje, prepoznaje i definiše u kompleksnim interakcijama prirodnih, građenih i društvenih elemenata. Intenzitet, karakter i način građenja, uređivanja, korišćenja i održavanja prostora predstavljaju značajne odrednice pozitivnog ili negativnog prostornog identiteta, ali su i izraz kulture društvene zajednice. Predeli se sastoje od „mesta“, a „mesta“ imaju snažno egzistencijalno značenje (Muir, 1999). Oni doprinose stvaranju kulturnog identiteta tako što *“prostor koji ljudi naseljavaju postaje vremenom simbol načina na koji to oni čine. Prostor postaje teritorija, a teritorija, ispunjena kulturnim i istorijskim značenjima koje mu pridaju stanovnici - postaje pejzaž. Na taj način se kreiranje grupnog identiteta odvija istovremeno sa kulturnom konstrukcijom predela. Kao rezultat ovog dvosmernog procesa predeo postaje deo, čestica kolektivnog identiteta grupe. Drugim rečima, predeo postaje jedan od načina na koji grupe, na primer nacionalne grupe, reprezentuju sebe”* (Weve-Rabehl G., 2006). Na taj način, specifične prirodne i kulturno-istorijske karakteristike, koje oblikuju identitet predela⁶, predstavljaju osnovu da se predeo vrednuje kao oblik kulturnog nasleđa, pomažu stvaranju osećaja za mesto, doprinose kvalitetu korišćenja prostora i predstavljaju resurs za rekreaciju i turizam, kreativne industrije, edukaciju i državni, regionalni i lokalni marketing, izražavajući identitet teritorije (Dury P., 2002).⁷

Predeona raznovrsnost se odnosi kako na raznovrsnost tradicionalnih predela, koji su razvijani u bliskoj relaciji prirode i kulture, tako i na veliku raznovrsnost novih oblika razvoja u predelu (Antorp M., Van Eetvede V., 2005). Kao rezultat aktivnosti u cilju identifikacije karakteristika koje određuju identitet teritorije Evrope, prepoznavanje predeone raznovrsnosti, kao vrednosti, jača poslednje decenije dvadesetog veka. Studija procene životne sredine Evrope iz Dobriša⁸ upućuje da je bogatstvo i diverzitet ru-

slika 2 - Kalemegdan, Beograd, foto: B. Radić

ralnih predela osobena karakteristika kontinenta, naglašavajući značaj diverziteta predela i povezujući karakter predela sa kulturnim identitetom⁹. Očuvanje ovih vrednosti je postao jedan od osnovnih ciljeva prostornog, odnosno, teritorijalnog razvoja Evrope (ESDP, Cemat, Teritorijalna agenda), a kreirani su i posebni dokumenti - Evropska konvencija o predelima (ELC, 2000) i Panevropska strategija očuvanja bio i predeonog diverziteta, sa namerom da naglase i obezbede očuvanje diverziteta i identiteta predela Evrope.

Zašto je predeo važan za održivi razvoj?

Globalno prihvaćen i institucionalizovan koncept održivog razvoja teži da integriše problematiku životne sredine i društveno-ekonomskog razvoja sa ciljem *“zadovoljavanja osnovnih potreba, poboljšanja standarda kvaliteta života za sve, bolje zaštite i upravljanja ekosistemima, kao i bezbednije i perspektivnije budućnosti”*¹⁰. U oblasti planiranja i upravljanja prostorom ovakav pristup predstavlja iskorak u odnosu na tradicionalne pokrete zaštite i unapređenja životne sredine fokusirane, pre svega, na kvalitet prirodnog okruženja i njegovu zaštitu. On pretpostavlja mogućnost da se destruktivna ponašanja preoblikuju u pravcu produktivnije i zdravije životne sredine¹¹ i *“predstavlja proces socijalne transformacije u kome se sve vitalne funkcije zajednice održavaju u nedogled i bez ugrožavanja osnove na kojoj se baziraju”*¹² (Bajić Brković M., 2000).

Antropocentričan, fokusiran na ljudsko blagostanje, ovaj pristup uključuje brigu o sveukupnom živom i neživom okruženju, razumevajući da ljudi zavise od celovitih i zdravih ekosistema u istoj meri u kojoj zavise i od drugih ljudi. Ovakva perspektiva daje veliki značaj ljudskom životu, ali takođe prihvata da ljudska kultura svoju egzistenciju duguje prirodi. U tom smislu održivost je zahtev za dugoročnim društvenim, kulturnim, ekonomskim i ekološkim zdravljem i vitalnošću. Održivost polazi od uvažavanja različitosti osnova vrednovanja razvoja, ali i stava da razmatrajući odvojene aspekte vrednosti razvoja (ekonomske, ekološke, društvene, kulturne...) ¹³ dobijamo samo parcijalna rešenja zbog čega je za održivost ključna reč *integracija*, sagledavanje međusobnih veza i relacija (Živković J., 2000).

Sagledavanje značaja predela u obezbeđivanju održivog razvoja zasniva se na mogućnosti prepoznavanja ekoloških, ekonomskih, socijalnih i kulturnih dimenzija vrednosti predela (Kaufmann-Hayoy R., Hammer T., Raemy D., 2007):

- *Ekološka dimenzija* vrednosti predela zasniva se na njegovim bio-fizičkim karakteristikama kojima su podržani prirodni sistemi i biodiverzitet;
- *Ekonomska dimenzija* vrednosti predela zasniva se na sagledavanju predela kao resursa pojedinih privrednih sektora (poljoprivrede, šumarstvo,...), dok ih specifičnost karaktera i raznovrsnost čini atraktivnim za rekreaciju i turizam (Ermischer G., 2003). Dodatno, pozitivna identifikacija sa lokalnim predelom i ambijentom naselja čini prostor poželjnijim za život što, u kontekstu jačanja kreativnih ekonomija, kvalitet predela i naselja čini jednim od značajnih faktora naseljavanja kreativne radne populacije i lokacionim faktorom za kreativne ekonomije⁸.
- Predeo poseduje značajnu *društvenu dimenziju* koja ga čini važnim činiocem ukupnog kvaliteta života ljudi u gradovima, na selu, u degradiranim oblastima, u područjima visokog kvaliteta života, u predelima izuzetne lepote ili u običnim predelima (ELC, 2000). Zahvaljujući svojim vizuelno-estetskim i upotrebnim vrednostima, predeo ima važnu ulogu u obezbeđenju javnog interesa u oblasti kulture, ekologije, životne sredine i zadovoljavanju raznovrsnih ljudskih potreba koje doprinose zdravlju i blagostanju zajednice i pojedinca;
- Predeo ima i *kulturnu dimenziju* budući da doprinosi formiranju lokalnih kultura i predstavlja jedan od osnovnih elemenata (kontinentalnog, nacionalnog, regionalnog, lokalnog) prirodnog i kulturnog nasleđa koji donosi dobrobit čovečanstvu i jača identitet (kontinentalni, nacionalni, regionalni, lokalni) (ELC, 2000).

Prethodno rečeno ukazuje na kompleksne i raznovrsne mogućnosti doprinosa kvalitetnih predela održivom ekološkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom razvoju. Međutim, vrednost predela za održivi razvoj možemo razmatrati i u situacijama gde zapuštanje, loše gazdovanje i narušavanje pozitivne identifikacije sa predelom dovode do ekološke degradacije, ekonomskog slabljenja oblasti i jačanja vandalizma, čime predeo dobija novu ulogu *indikatora održivog razvoja*. Negativne pojave u ruralnom predelu (erozija, nestabilnost tla, neadekvatna drenaža, napušteno zemljište, loša lokacija infrastruktura i zgrada...) i urbanom predelu (preizgrađenost i devastiranost prostora, nedostatak i loš kvalitet javnih prostora...) predstavljaju manifestaciju neadekvatnih i neodrživih razvojnih politika i obrazaca života.

ODRŽIVI PROSTORNI RAZVOJ i obezbeđenje kvaliteta predela

Šta menja predeo i kako se on menja?

a] Brzina i karakter promena

Predeli se razvijaju, a odnos između prirodnih i kulturnih atributa se menja u odnosu na vreme i prostor. Promene su stalne čak i tamo gde nema prisustva čoveka. U prirodnim predelima, spontane sukcesije i restitucije dovode do klimaksa tj. dinamičke ravnoteže u predelu. Kulturni predeli su pod uticajem dva tipa faktora: a) čoveka i njegovih aktivnosti u predelu, b) prirode i njene sposobnosti da “povrati zemlju koja je u prošlosti bila izgubljena”.

Razvoj savremenih tehnika proizvodnje u poljoprivredi i šumarstvu, zatim karakter, brzina i intenzitet urbanizacije i industrijalizacije, razvoj turizma i rekreacije, kao i porast mobilnosti i procesi globalizacije, značajno ubrzavaju i intenziviraju transformaciju predela u dvadesetom veku, i često imaju negativan uticaj na njegov kvalitet i korišćenje (Antorp M., Van Eetvelde, 2008). To se ne odnosi samo na prirodne već i na sve tipove kulturnih predela (ruralnih i urbanih) koji su izloženi brojnim i snažnim promenama koje vode u pravcu gubitka njihove *čitljivosti* i *funkcionalnosti*. (Selman P., 2006). Novi predeoni elementi i strukture liče jedni na druge i ne uspostavljaju nikakvu vezu sa specifičnostima i karakterom mesta čime se postepeno briše njegova istorija i memorija, gubi se *genius loci*.

b] Da li su sve promene predela loše?

Zašto je važno razumeti procese i upravljati predelima kada se oni svakako i permanentno menjaju? Jedan od odgovora leži u brzini i nivou promena koje danas možemo da uočimo. Prvo, u opasnosti smo da izgubimo specifični karakter različitih predela, a drugo, promene se odvijaju u pravcu njihove bespovratne degradacije. Na taj način oni gube funkcionalnost i atraktivnost, odnosno ekološku, društvenu, ekonomsku i kulturnu vrednost (Ermischer G., 2003).

Međutim, da li je promena predela uvek negativna pojava? Tradicionalni, multifunkcionalni kulturni predeli, nastali u vekovnoj simbiozi čoveka i mesta na kome živi, primer su pozitivnih promena i stvaranja novih vrednosti u predelu. U ovim tipovima kulturnih predela biodiverzitet je često veći nego u preostalim prirodnim predelima, kao što je, pod uslovom adekvatnog gazdovanja, veća i njihova otpornost na promene (Farina A., 2000). To nas navodi da prostorni razvoj (u konkretnom vremenu i prostoru) ne vezujemo samo za zaštitu vrednosti predela, već da razmatramo različite održive opcije njegovog razvoja.

c] Šta znači održivi razvoj predela?

Kako bi se održale vrednosti predela potrebno je “interpretirati i gajiti” kapital na kome one počivaju (Selman P., 2007), a to su: a) *Prirodni kapital* kog čine reljef, vode, zemljište, biljni i životinjski svet, i ekološki sistemi veza koji omogućavaju uslužne funkcije i podržavaju životne sisteme. Mu dro i obazrivo korišćenje prirodnog kapitala podrazumeva znanje o njegovim funkcijama i njegovoj formi; b) *Društveni kapital* kog predstavljaju ljudi koji žive i koriste predeo. Društveni kapital po pravilu uključuje širu javnost (stanovnike i posetioce), grupe stejkholdera, upravljačke strukture, kao i formalne i neformalne mreže odnosa; c) *Ekonomski kapital* podrazumeva lokalnu proizvodnju i šire trgovinske i investicione veze; d) *Kulturni kapital* predstavlja sve vrednosti (materijalne, simboličke, asocijativne...) nastale ljudskim delovanjem u prostoru.

Predeo predstavlja mesto, sistem koegzistencije ovih kapitala i uko liko je predeo održiv onda postoje različite povratne veze koje omogućavaju da se navedeni kapitali očuvaju i akumuliraju (Selman P., Knight M., 2007). U tom smislu, predeo je održiv ako ljudima obezbeđuje dobra i usluge ne smanjujući kapacitet sistema, čime se obezbeđuje dobrobit i budućim generacijama. Na taj način se *integrise logika zaštite u logiku “razvoja”*, odnosno, povezuju ekonomske i društvene dimenzije sa zahtevom za zaštitom prirodnih resursa i razmatranjem ekoloških kapaciteta prostora (Gailing L., 2005).

Zašto je održivi prostorni razvoj važan za obezbeđenje kvaliteta predela?

Predeo i prostorno planiranje su, nesumnjivo, povezani. Predlozi koje daje prostorno planiranje uvek će uticati na predeo transformišući ga, pomažući mu da bude zaštićen ili ga narušavajući. Sa druge strane, negativne pojave u ruralnim i urbanim predelima predstavljaju rezultat, ali i utiču na regionalno i lokalno, odnosno urbano planiranje.

Teritorijalna dimenzija je značajna za politike održivog razvoja budući da je teritorija blisko povezana sa ekološkim, društvenim i ekonomskim sistemima i procesima. Prostorno planiranje, koje ima za cilj da promoviše balansirani teritorijalni razvoj i dugoročno je orijentisano, na taj način, takođe, postaje značajno sredstvo za održivost. Održivi prostorni razvoj podrazumeva da jednodimenzionalno ekonomsko ili biološko razumevanje teritorije kao resursa, koji se čuva ili eksploatiše i kojim se sa tim ciljem upravlja, bude obogaćeno sagledavanjem teritorije kao rezultata, izraza kompleksnih interakcija između različitih faktora i kao društvenog konstrukta, odnosno življenog prostora koji može biti unapređen ljudskom aktivnošću. Predeo, kao biofizički izraz teritorije, tako predstavlja indikator održivog razvoja, odnosno *“konstantni živi test za prostorno planiranje, set znakova koji reflektuju istoriju teritorije i primerenost ili nekonzistentnost ljudskih praksi u životnom prostoru”* (Naranjo F. Z., 2006, p. 64).

slika 3 - Kalemegdan, Beograd, foto: J. Živković

Upravo teritorijalna osnova, usmerenost na budućnost, kao i potreba za balansiranjem ekoloških, ekonomskih, društvenih i kulturnih ciljeva, na dugoročnim osnovama, na kojima se zasniva održivi prostorni razvoj, istovremeno čine osnovu da se upravljanje predelom blisko poveže sa integrativnom ulogom politika prostornog razvoja čiji je zadatak da koordiniraju različite sektorske politike i njihove uticaje na teritoriju. Politike prostornog razvoja mogu da doprinesu očuvanju, upravljanju i unapređenju predela tako što definišu adekvatne mere zaštite, uređenja i koordinacije na najprikladnijem nivou i tako što organizuju bolje veze između različitih sektorskih politika koje ostvaruju uticaje na teritoriju, dok istovremeno poštuju lokalne specifičnosti i čuvaju identitet lokalnih predela (Festas M.J., 2002). Sa druge strane, politike i akcije obezbeđenja kvaliteta predela, moraju biti razvojno orijentisane i fleksibilne da bi na najbolji način mogle biti povezane i usklađene sa instrumentima prostornog planiranja.

Kako obezbediti kvailtet predela u održivom prostornom razvoju?

Obezbeđenje kvaliteta predela u održivom prostornom razvoju može se ostvariti na različite načine. Budući da se ova analiza sprovodi u cilju primene njenih rezultata u Srbiji predstavimo neke od aktivnosti koje se smatraju bazičnim, a to su: integracija problematike predela u strateške dokumente planiranja i upravljanja prostornim razvojem, vertikalno, horizontalno i transverzalno povezivanje i koordinacija u planiranju i upravljanju prostornim razvojem, diverzifikacija strategija upravljanja predelom kao osnova za usklađivanje raznovrsnih ciljeva prostornog razvoja, kao i novi koncepti integracije razvoja predela u planiranje i upravljanje prostornim razvojem.

a] Integracija predela u strateške dokumente održivog prostornog razvoja

Integracijom problematike predela u strateške dokumente planiranja i upravljanja prostornim razvojem uspostavljaju se osnove i daje zakonski okvir za usklađivanje ciljeva ostvarivanja kvaliteta predela sa ciljevima ukupnog prostornog razvoja teritorije. Polazeći od pretpostavke budućeg razvoja Srbije kao integralnog dela Evrope, predstavimo način integracije predela u strateške dokumente prostornog razvoja Evrope, koji pored održivosti promovišu i princip teritorijalne kohezije kroz balansiran socijalni i ekonomski razvoj regiona i poboljšanje konkurentnosti prostora.

- *Perspektive prostornog razvoja Evrope¹⁵* - naglašavajući teritoriju, kao novu dimenziju politike Evropske unije, ovaj dokument prepoznaje kulturnu raznovrsnost, lokalne i regionalne identitete kao potencijalno najznačajnije faktore njenog razvoja, u kontekstu jačanja integracija, ali

i obogaćivanja kvaliteta života građana. Evropski kulturni predeli, gradovi i naselja kao i raznovrsni prirodni i istorijski spomenici čine deo evropskog nasleđa. Kvalitetni predeli mogu se koristiti da promovišu kvalitete oblasti za privlačenje nove industrije, turizam ili druge oblike ekonomskih investicija.

- *Vodeći principi održivog prostornog razvoja evropskog kontinenta i prateće preporuke*¹⁶, teže da doprinesu društvenoj koheziji, naglašavaju teritorijalnu dimenziju ljudskih prava i demokratije, uvode kulturnu dimenziju održivog razvoja i prepoznaju značaj kulturnog diverziteta i kulturnog nasleđa kao potencijala za održivi razvoj. Oni prepoznaju da teritoriju evropskog konitintenta čine raznovrsni prirodni i kulturni predeli koji predstavljaju značajan deo nacionalnog i evropskog identiteta i nasleđa. U skladu s tim, afirmišu značaj ekoloških mreža i kulturnih putanja, ne samo u cilju očuvanja vrednosti već i kao faktora razvoja određene teritorije i unapređenja teritorijalne kohezije.
- *Teritorijalna agenda Evropske unije*¹⁷ - ovim akciono orijentisanim političkim okvirom saradnje između država teži se održivom ekonomskom, društvenom i ekološkom razvoju kroz promovisanje teritorijalne kohezije i policentričnog teritorijalog razvoja kojim bi se bolje koristili regionalni resursi. Kao novi izazovi razvoja prepoznaju se jačanje regionalnih identiteta i bolje korišćenje teritorijalnog diverziteta, i u skladu s tim formulišu se teritorijalni prioriteti razvoja u okviru kojih *“ekološke strukture kao i kulturno i prirodno nasleđe, a posebno kulturni predeli, kvalitet dizajna i arhitekture, treba da konsituišu, u skladu sa specifičnim regionalnim uslovima i potencijalima, osnovu za ekološki i kulturno orijentisani razvoj koji nudi različite razvojne perspektive, istovremeno podržavajući različite kulturne identitete, posebno u razvojno zaostalim regionima ili onim koji su u fazi strukturnih promena”*. Koordinisane transnacionalne intervencije i upravljanje treba da promovišu kulturne putanje i ekološke mreže kao i ostale teritorijalne projekte od značaja za prirodu i kulturu.

b] Vertikalno, horizontalno i transversalno povezivanje i koordinacija u planiranju i upravljanju prostornim razvojem i njihova uloga u obezbeđenju kvaliteta predela

Prostorno planiranje je naučna disciplina, ali i politička i administrativna praksa, koja se realizuje na različitim prostornim nivoima. Strateško, participativno prostorno planiranje traži vertikalno, horizontalno i transversalno povezivanje i koordinaciju pa se analogno sagledavaju i mogućnosti integracije problematike kvaliteta predela u svakom od ovih oblika delovanja.

- *Nivoi upravljanja prostorom*

Vertikalno povezivanje i koordinacija istovremeno obezbeđuju i štite opšte interese i odlučivanje na što nižim i javnosti bliskim nivoima. To podrazumeva integraciju problematike kvaliteta predela u različite nivoe planiranja i upravljanja prostorom: nacionalni, regionalni, lokalni. Integracija problematike kvaliteta predela u prostorno planiranje se može ostvariti: a) izradom planova predela (što u odsustvu tradicije ovakvog pristupa u Srbiji predstavlja težu formu za realizaciju), i b) izradom studije (karakterizacija) predela kao integralnog dela prostornih planova na svim nivoima planiranja¹⁸. Studije predela bave se identifikacijom predela na osnovu njegovog jedinstvenog karaktera koji nastaje posebnom kombinacijom geologije, geomorfologije, vegetacije, načina korišćenja zemljišta, predeonog obrasca (šeme polja) i naselja. Savremena forma ove studije "Procena karaktera predela" (Landscape Character Assessment) sadrži pored osnovne identifikacije i procenu karaktera predela na osnovu čega može predstavljati kvalitetnu podršku za odlučivanje o karakteru budućeg prostornog razvoja.

- *Međusektorska integracija*

Horizontalna koordinacija obezbeđuje koherentnost nacionalnih mera u svakoj državi, kao i konzistentnost ciljeva i teritorijalnih efekata sektorskih politika. Podrazumeva integraciju problematike kvaliteta predela u različite sektorske politike koje na direktan ili indirektan način ostvaruju uticaj na razvoj predela, kao što su: šumarstvo, poljoprivreda, vodoprivreda, urbanizacija i izgradnja infrastrukture, rudarstvo i energetika, turizam i rekreacija. Ostvarenje ove integracije moguće je realizovati na različite načine. Sa jedne strane, planiranje u pojedinim sektorima treba da ima informacije o karakteristikama stanja i kvalitetu predela, što posredno može da usmerava pravce donošenja odluka o alternativama budućeg razvoja. Pored toga, obaveznim studijama ekološkog i vizuelnog uticaja na predeo treba prepoznati pozitivne ili negativne uticaje razvoja na okruženje, i razmatranjem alternativnih varijanti, ostvariti usklađivanje prioriteta razvoja sektora i obezbeđenja kvaliteta predela.

- *Transverzalno povezivanje i koordinacija*
- *demokratizacija vrednosti predela*

Transverzalna koordinacija podrazumeva kompleksni pristup pitanjima prostornog planiranja koji uključuje različite nevladine i nepolitičke aktere, podstiče participaciju, društvenu aktivnost i kreativnost. Tradicionalno oslanjanje isključivo na naučnu zajednicu i državne institucije u određivanju, definisanju i proglašavanju vrednosti pojedinačnih predela neke teritorije, poslednjih godina se menja pa se participacija građana u identifikaciji i vrednovanju predela, kao i u procesu njihovog očuvanja i unapređenja, danas

smatra ključnom. Zbog toga se promoviše jačanje opšte svesti o vrednostima predela, a participativno planiranje i upravljanje, kao i razvoj širokog spektra mera, podstiču se na svim nivoima i u svim sektorima planiranja¹⁹(Selman P., 2006).

c] Diverzifikacija strategija upravljanja kvalitetom predela

Društvo ima ambivalentan odnos prema predelima. Sa jedne strane ono želi da koristi i eksploatiše predele, a sa druge da ih zaštiti, dizajnira i planira u skladu sa svojim estetskim, rekreativnim, kulturnim i drugim potrebama. U traganju za pravom razvnotežom između zaštite, upravljanja i planiranja, cilj kome se teži nije „zamrzavanje“ predela u određenoj tački njegove duge evolucije. Predeli se menjaju, a u kontekstu održivog razvoja cilj treba da bude *“upravljanje promenama koje dolaze, uz uvažavanje velike raznolikosti i kvaliteta predela koje nasleđujemo i sa željom da se ta raznolikost i kvalitet očuvaju ili unaprede, i ne prepuste propadanju (ELC, 2000)”*. Zbog toga je neophodno razmatrati različite strategije razvoja predela u skladu sa njegovim trenutnim stanjem i vizijama razvoja, koje se definišu strategijama i šemama prostornog razvoja. Diverzifikaciju strategija upravljanja kvalitetom predela sagledaćemo u odnosu na: a) upravljanje kvalitetima pojedinačnih predela, i b) upravljanje u odnosu na osnovni razvojni karakter, prirodni, ruralni, urbani.

- *Strategije upravljanja kvalitetom pojedinačnih predela*

Ciljevi prostornog i predeonog razvoja treba da budu oblikovani na različite načine u odnosu na stanje i značaj pojedinih predela. Imajući na umu potrebu da se u svakom slučaju postojeće vrednosti predela očuvaju, i ukoliko je moguće unaprede novim razvojem, visok stepen zaštite se primenjuje samo kod izuzetno značajnih predela, dok se smanjenjem značaja predela povećavaju mogućnosti usklađivanja njegovog sa ostalim ciljevima razvoja. U odnosu na integralno vrednovanje prirodnih i kulturnih karakteristika predela, na različitim nivoima prostornog razvoja i za svaku pojedinačnu situaciju, moguće je definisati sledeće strategije:

– *Strategija zaštite predela* se primenjuje u predelima u kojima se podržava ostvarivanje ciljeva očuvanja abiotičkih, biotičkih i kulturnih vrednosti. Ona je fokusirana na artikulaciju prostornih obrazaca koji su poželjni i štiti ih od promena. Primjenjuje se u zaštiti najvrednijih prirodnih i kulturnih predela koji dobro funkcionišu.

– Ukoliko je stanje predela takvo da prostorna konfiguracija negativno utiče na abiotičke, biotičke i kulturne resurse primenjuje se *defanzivna strategija - očuvanje predela*, kojom se teži kontroli,

lokalizaciji i smanjenju negativnih uticaja na predeo. Primenuje se u sklopu strategija prostornog razvoja kada je potrebno očuvati vrednosti multifunkcionalnih kulturnih predela koji nisu od izuzetnog značaja, ali doprinose kulturnom identitetu, biološkom i predeonom diverzitetu.

– Kao kontrast defanzivnoj, *ofanzivna strategija* je proaktivne prirode i primenjuje se kad je predeo u već degradiranom stanju koje se prirodnim putem ne može poboljšati. Ona se zasniva na restauraciji vrednosti i prostornom konceptu koji kombinuje racionalne i kreativne procese. Rekultivacija i sanacija su moguće opcije, kao i kreiranje potpuno novih formi.

– *Oportunistička strategija* se primenjuje u situaciji kada predeo poseduje jedinstvene, izražene elemente koji nisu na najbolji način iskorišćeni, ili se njihovim razvojem mogu unaprediti vrednosti teritorije (koridori), zbog čega je ove strategije važno razvijati integralno sa ostalim strategijama prostornog razvoja (Ahern J., 2006).

- *Strategije upravljanja predelom u odnosu na osnovni razvojni karakter i stepen modifikacije (prirodni, ruralni, urbani predeli)*

Različit stepen modifikacije i osnovni razvojni karakter predela traže različite strategije razvoja. Prirodne predele kojih je veoma malo, posebno u Evropi, potrebno je zaštititi i očuvati u postojećem stanju čuvajući strukturu, nesmetano funkcionisanje prirodnih procesa i biodiverzitet uz očuvanje i uspostavljanje ekoloških mreža. Takođe je potrebno obezbediti sanaciju degradiranih područja prirodnog predela, ali i ekološki senzitivnu prezentaciju prostora posebnih prirodnih, kulturno-istorijskih i estetskih vrednosti. U kulturnim predelima je potrebno razlikovati strategije razvoja urbanog i ruralnog predela, kako bi se očuvao predeoni diverzitet, identitet i povezanost predela teritorije, i težiti očuvanju specifičnosti i identiteta svakog od njih u skladu sa osnovama na kojima počivaju njihove vrednosti. Polazeći od relacija urbano-ruralno, dodatno se mogu prepoznavati razlike strukture i funkcionisanja predela za urbane centre, periurbana područja, ruralni predeo urbanih mreža, ruralne predele udaljenih područja. U svakom od ovih predela sile pristupačnosti, urbanizacije i globalizacije su aktivne na različite načine. Konflikti i mogućnosti razvoja su drugačiji, što implicira potrebu za formulacijom različitih strategija razvoja (Antrop M., 2004).

d] Novi koncepti integracije razvoja predela u planiranje i upravljanje prostornim razvojem

- *Promovisanje i integracija vrednosti predela u život zajednice vs. pasivna zaštita vrednosti*

Tradicionalan odnos prema zaštićenim prostorima prirodnog i kulturnog nasleđa podrazumevao je njihovo izdvajanje za konzervaciju, upravljanje od strane centralizovane uprave, izolovan sektorski tretman, sagledavanje značaja na nacionalnom nivou bez razmatranja uloge lokalne zajednice u gazdovanju. Savremeni odnos prema zaštićenim prostorima prirodnog i kulturnog nasleđa podrazumeva njihovo promovisanje i uključenje u život društva, što podrazumeva promene u različitim aspektima planiranja i upravljanja ovim vrednostima. Razlike između tradicionalnog pristupa i nove paradigme u pristupu zaštićenim oblastima prikazane su u Tabeli 1.

Zaštićene oblasti - TRADICIONALNI PRISTUP	Zaštićene oblasti - NOVA PARADIGMA
Planirane i upravljane protiv ljudi	Njima se upravlja za, i ponekad od strane lokalnih stanovnika
Njima upravlja centralna vlast	Njima upravljaju brojni partneri
Izdvojene za konzervaciju	Razvoj vođen društvenim i ekonomskim ciljevima
Upravljanje bez osvrta na lokalnu zajednicu	Upravljanje tako da zadovolje potrebe lokalne zajednice
Zasebno su razvijane	Planirane kao deo nacionalnih, regionalnih i internacionalnih sistema
Njima se upravlja kao da su “ostrva”	Razvijaju se kao mreže (striktno zaštićene oblasti su obujmljene i povezane zelenim koridorima)
Uspostavljene uglavnom za zaštitu slike predela	Uspostavljene iz naučnih, ekonomskih i kulturnih razloga
Upravljanje za posetioce i turiste	Upravljanje sa svešću o lokalnom stanovništvu
Njima se upravlja reaktivno i sa kratkom vremenskom distancom	Njima se upravlja adaptivno i sa dugoročnom perspektivom
Vezana su za zaštitu	Vezane su takođe i za restauraciju i rehabilitaciju
Sagledavaju se pre svega kao nacionalno preimućstvo	Sagledavaju se i kao lokalno preimućstvo
Sagledavaju se kao nacionalno pitanje i odgovornost	Sagledavaju se i kao internacionalno pitanje i odgovornost

Tabela 1: Tradicionalni pristup i nova paradigma u zaštiti predela, (izvor: Beresford M., A.Phillips, 2000. Protected landscapes- a conservation model for the 21st Century, George Wright Forum, 17(1))

Na taj način, aktivnim odnosom prema vrednostima i jačanjem uloge lokalne zajednice u njihovom percipiranju, vrednovanju i gazdovanju, doprinosi se jačanju svesti o njihovom značaju, snaži se kulturni identitet zajednice i uvećava turistika vrednost teritorije.

- *Prostorna povezanost i integrisanost predela vs. prostorna izolovanost* Povezivanje je fundamentalni proces u predeonoj ekologiji, a sve je značajniji u istraživanjima u oblasti kulture. Povezanost predela je važna sa aspekta kretanja ljudi i životinja u prostoru, kao i sa aspekta dostupnosti resursa i drugih populacija (Fry G.,2004). Na kontinentalnom, nacionalnom ili regionalnom nivou, razvoj mreža vrednih prirodnih i kulturnih predela podrazumeva povezivanje značajnih prirodnih i kulturnih vrednosti, kako bi se kreirale integrisane i održive: a) *zelene mreže* sa adekvatnim koridorima i zonama koje povezuju zaštićena mesta, i b) *kulturne putanje* koje obezbeđuju očuvanje i prezentaciju kulturnih vrednosti, ali i doprinose jačanju društveno-ekonomskih veza unutar teritorije. Na lokalnom nivou, povezivanje otvorenih prostora gradova, naselja i periurbanih područja sa regionalnim sistemom otvorenih prostora ima poseban ekološki i funkcionalni značaj koji se ogleda u unapređenju mogućnosti zadovoljavanja rekreativnih potreba stanovnika i posetilaca, kao i povezivanju prirodnih i kulturnih vrednosti u cilju njihovog promovisanja. Time se istovremeno kreira i prezentuje pozitivna slika teritorije i unapređuje kvalitet života stanovništva (Živković J.,2006).

- *Uključenje aktivnosti obezbeđenja kvaliteta predela u integralne razvojne projekte* Koncept održivog razvoja upućuje na balansiranje ostvarivanja ciljeva u različitim domenima prostornog razvoja. Povezivanjem i integrisanjem različitih vrednosti u prostoru (koridoru, čvoru, oblasti određene teritorije) moguća su efikasnija rešenja i višestruke koristi. To upućuje da se pojedinačni problemi i razvojni projekti ne tretiraju isključivo sektorski, već da se njihova realizacija ostvaruje *integralno*. Primer za to su ekološke ili kulturne mreže čiji se razvoj na određenoj teritoriji može vezivati za razvoj saobraćajnih i turističkih koridora, zatim integralni projekti razvoja turizma i poljoprivrede i očuvanja prirodnih i kulturnih predela, itd. Na drugom nivou, integracija predela u integralne razvojne projekte ostvaruje se u domenu *formiranja novih generatora identiteta mesta* na kojima se, u savremenom društvu, takođe, zasniva konkurentnost teritorije. To se bazira na saznanjima da, iako se identitet prostora najčešće zasniva na afirmaciji elemenata koji u ruralnom ili urbanom predelu već postoje, naglašavajući istoričnost, prirodni ili kulturni aspekt nasleđa, savremena teorija i praksa afirmišu kreiranje novih vrednosti i inovativni dizajn, kao legitimnu strate-

giju generatora identiteta mesta (Gospodini A., 2002 a i b). Time se mogu ostvariti višestruki benefiti. Sa jedne strane, podizanjem kvaliteta prostora svakodnevnice, uvođenjem novih prostornih repera i simbola unapređuju se veze kulturne zajednice sa prostorom na kome žive, omogućava se bolja identifikacija sa njim i jača njen prostorni i kulturni identitet. Na taj način se, jačanjem pozitivne slike, simboličke i upotrebne vrednosti okruženja, doprinosi blagostanju kako društva tako i pojedinca. Sa druge strane, snaženjem ovih vrednosti razvija se osnova za ekonomski prosperitet zajednice uvećanjem atraktivnosti njene teritorije za turizam i investicije.

- *Polidimenzionalna integrisanost mesta: multifunkcionalni vs. monofunkcionalni predeli.* Pojednostavljivanje korišćenja zemljišta u prethodnom periodu razvoja dovelo je do ekonomski efikasnih ali ekološki, kulturno i društveno degradiranih predela. Nasuprot tome, tradicionalni ruralni predeli poseduju visok stepen ekološkog diverziteta, funkcionalnost i visoke estetske vrednosti. Adekvatno interpretirani u odnosu na savremene potrebe i znanja, oni mogu predstavljati pravac u traganju za održivim prostornim razvojem afirmišući koncept multifunkcionalnosti predela. Polazeći od toga da savremena naučna saznanja upućuju na širok spektar alternativnih modela održivosti, posebno je važno razmotriti kako da uzmemo u obzir evolutivnu prirodu multifunkcionalnih predela i mogućnost da *opcije budućeg razvoja držimo otvorene* (Potschin M., Haines-Young R., 2006). Javlja se brojne mogućnosti istovremenog obezbeđivanja održivog prostornog razvoja i kvaliteta predela na datoj teritoriji (npr. proizvodnja organske hrane i očuvanje tradicionalnih predela, podsticaj poljoprivrednika da proizvode lepe predele značajne za kvalitet života i održivog turizma, multifunkcionalno korišćenje šuma) (Selman P., 2004). Održivost postojećih i novih oblika korišćenja se proverava u relaciji sa ekološkim kapacitetom i karakterom predela, a na osnovu toga se sagledavaju ograničenja i mogućnosti za zadovoljavanje ljudskih potreba. To može da podrazumeva zaštitu (npr. istorijske slike pojedinih predela), ali i kreiranje radikalno novih karakteristika predela, zasnovanih na održivom korišćenju zemljišta u kombinaciji sa novim idejama oblikovanja predela i fizičkih struktura (Von Haaren Ch., 2002).

VREDNOSTI PREDELA KAO ELEMENTA KULTURE IDENTITETA U STRATEGIJI PROSTORNOG RAZVOJA SRBIJE

U prethodnim poglavljima razmatran je odnos između predela i održivog prostornog razvoja na osnovu kog je formiran teorijsko-metodološki okvir za integraciju problematike upravljanja kvalitetom predela kao elementa kulture i identiteta u Strategiji prostornog razvoja Srbije

(Živković J., Vasiljević N., 2009). Strategija je predstavljala pionirski poduhvat uvođenja ove problematike u sistem planiranja u Srbiji koji je podržan i potpisivanjem Evropske konvencije o predelu²⁰.

Kontekst razvoja u Srbiji

Raznovrsni, atraktivni i kvalitetni prirodni i kulturni predeli Srbije su jedna od osnovnih vrednosti njene teritorije. Oni predstavljaju pogodnost za kvalitetan život i razvoj, ali i osnovu regionalnog i lokalnog kulturnog identiteta. Međutim, predeli i naselja Srbije su izloženi brojnim negativnim uticajima razvoja zbog čega se njihov kvalitet degradira. To su pre svega: intenziviranje i povećanje stepena poljoprivredne proizvodnje koji dovode do nestajanja prirodnih staništa i homogenizacije predela, intenziviranje urbanog širenja i razvoja infrastrukture koji ugrožavaju sisteme veza i fragmentiraju predele, neadekvatno lociranje i izgrađivanje turističkih i rekreacionih kompleksa u najvrednijim delovima teritorije (visoko planinski predeli), depopulacija ruralnih predela i napuštanje tradicionalnog načina obrade zemljišta, što za posledicu ima sukcesiju šuma na prirodnim staništima i promenu karaktera predela itd. I fizička struktura urbanih i ruralnih naselja Srbije doživljava značajne transformacije kao što su: nekontrolisano širenje gradova i povećanje površine izgrađivanja periurbanih oblasti, opadanje kvaliteta urbanih područja smanjenjem i izgrađivanjem otvorenih i zelenih prostora, preizgrađivanjem, neartikulisanim i neadekvatnim izgrađivanjem prostora, opadanje kvaliteta fizičke strukture ruralnih naselja usled depopulacije.

slika 4 - Vlasinsko jezero, foto J. Živković

slika 5 - Bela Palanka, foto A. Kujučev

slika 6 - Surdulica, foto A. Videnović

Navedeni problemi svoje uporište imaju u a) odsustvu problematike predela u zakonu i planovima, b) opštem niskom nivou urbane i graditeljske kulture i procesima tranzicije koji vode stihijskoj urbanizaciji i konverziji namene zemljišta sa negativnim posledicama u predelima i ambijentima naselja, c) nefunkcionisanju mehanizama sankcionisanja negativnih pojava u predelima, d) nerazvijenoj svesti o važnosti kvaliteta predela i ambijenata za kvalitet života i razvoj. Takođe, ekonomska nerazvijenost zemlje, očekivani nastavak negativnih trendova izgrađivanja i devastiranja predeonih i ambijentalnih vrednosti, nerazvijena javna participacija u procesu planiranja i odlučivanja kao i dugotrajnost i složenost procesa povećanja nivoa svesti o značaju predela kod stručne i šire javnosti, predstavljaju pretnje budućem razvoju u ovoj oblasti.

Delujući unutar navedenog evropskog teoretsko-metodološkog okvira prostornog razvoja, ali i uzimajući u obzir kontekst i specifičnosti prostornog razvoja Srbije, oblikovan je koncept upravljanja kvalitetom predela i fizičke strukture naselja kao elementima kulture i identiteta u Strategiji prostornog razvoja Srbije.

Koncept upravljanja kvalitetom predela i fizičke strukture naselja (kao elementima kulture i identiteta) u Strategiji prostornog razvoja Srbije

Polazeći od opštih principa održivog razvoja i teritorijalne kohezije, upravljanje kvalitetom predela i fizičke strukture naselja u Strategiji prostornog razvoja Srbije se zasniva, sa jedne strane, na viziji Srbije kao integralnog dela Evrope i potrebi koncipiranja i usklađivanja pristupa zaštiti, planiranju i upravljanju kvalitetom predela i fizičke strukture naselja sa pristupom definisanim evropskim dokumentima, a sa druge strane na uvažavanju

razvojnog konteksta i specifičnosti Srbije. U skladu s tim formulisana je vizija razvoja predela i fizičke strukture naselja u kojoj Srbija treba da ima raznovrsne, visoko-kvalitetne i adekvatno korišćene predele i uređena, a za život prijatna, ruralna i urbana naselja i gradove razvijenog identiteta zasnovanog na poštovanju i afirmaciji prirodnih i kulturnih vrednosti čiji se razvoj i očuvanje zasnivaju na učešću stanovnika u svim fazama karakterizacije, planiranja i upravljanja predelima i prostorima naselja. Uzimajući u obzir probleme i ograničenja za razvoj u ovoj oblasti, ali i činjenicu da u predelima i naseljima Srbije postoje brojne prirodne i kulturne vrednosti koje mogu biti očuvane i unapređene, misija koju je Strategija u ovoj oblasti trebalo da ostvari jeste: uspostavljanje sistema upravljanja kvalitetom predela i fizičke strukture naselja kao elemenata kulture i identiteta na svim nivoima planiranja prostora.

U daljem tekstu će biti predstavljeni osnovni principi, koncept, ciljevi, prioriteti upravljanja kvalitetom predela, koji su usklađeni sa teorijsko-metodološkim okvirom evropskih strateških dokumenta i specifičnim stanjem i perspektivama razvoja Srbije.

a] Principi razvoja

Principi upravljanja kvalitetom predela i fizičke strukture naselja izražavaju savremeni odnos prema vrednostima i značaju predela za održivi prostorni razvoj, kroz: 1) *princip očuvanja diverziteta* prostora, koji podrazumeva obezbeđivanje identiteta prostora teritorije Srbije očuvanjem i jačanjem osnovnog karaktera predela i fizičke strukture naselja, 2) *princip očuvanja vrednosti* zasnovan na integralnom pristupu vrednovanju prirodnih i kulturnih vrednosti koje se čuvaju kao oblasti koje uključuju prepoznatljive i reprezentativne delove predela i naselja Srbije, predele sa retkim ili jedinstvenim obrascima predeone strukture/fizičke strukture naselja, kao i prostorno naglašeno kulturno nasleđe često u kombinaciji sa jedinstvenim prirodnim vrednostima, 3) *princip celovitosti* prepoznavanja i upravljanja vrednostima predela i naselja na teritoriji Republike Srbije, 4) *Princip diverzifikacije* nivoa i oblika kontrole kvaliteta, i 5) *princip integrativnosti* u sektorske politike, programe, planove i projekte.

Na ovaj način formulisani principi u potpunosti odražavaju savremeni teorijsko-metodološki pristup artikulisan Evropskom konvencijom o predelima koji je integrisan i u strateške razvojne dokumente Evrope.

b] Koncept zaštite, uređenja i razvoja

Odsustvo informacione osnove i nacionalne karakterizacije predela uslovalo je koncipiranje razvoja predela u Strategiji prostornog razvoja Srbije. Koncept je zasnovan na diferenciranju teritorije Srbije u odnosu na

stepen modifikacije, dominantne procese koji kontrolišu predeo i karakter uticaja čoveka, na osnovne tipove: prirodni i kulturni predeo, a u okviru kulturnog, ruralni i urbani.

Koncept upravljanja vrednostima predela i fizičke strukture naselja Srbije uspostavlja vertikalno povezivanje prostornih nivoa i može se realizovati na različitim nivoima upravljanja oslanjajući se na sledeće osnovne postavke definisane prethodno navedenim principima:

- *Razvoj usklađen sa specifičnim karakterom predela i specifičnim karakteristikama fizičke strukture naselja;*
- *Promocija, zaštita i unapređenje prepoznatih prirodnih i kulturnih vrednosti: prirodni predeli i kulturni predeli koji su deo kulturnog nasleđa, prirodne i kulturne vrednosti u naseljima;*
- *Jačanje i promovisanje postojećih i kreiranje novih vrednosti u prostorima u kojima je vrednost predela i fizičke strukture naselja od posebnog značaja za razvoj (turistička, kulturna područja...) i/ili predstavljaju deo internacionalnih mreža i pograničnih oblasti;*
- *Povezivanje (umrežavanje) prirodnih i kulturnih vrednosti u prostoru;*
- *Sanacija i kreiranje novih vrednosti u prostorima koji su posebno ugroženi i degradirani;*
- *Minimiziranje negativnih i stimulisanje pozitivnih uticaja novog razvoja na karakter i diverzitet predela integralnim planiranjem i selektivnim usmeravanjem razvoja.*

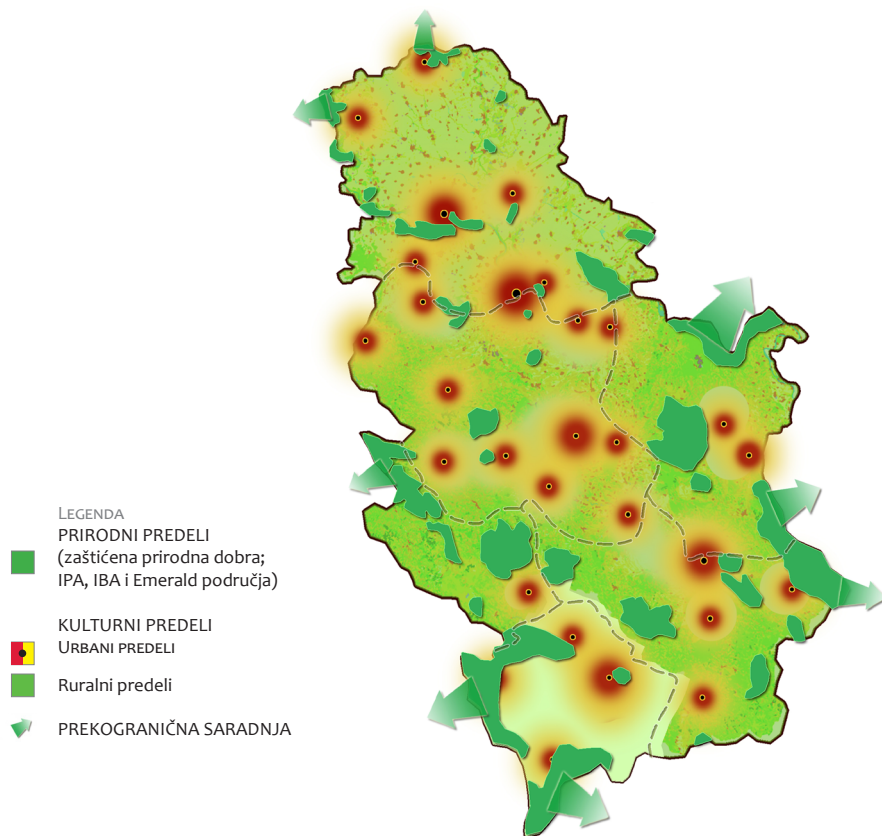
Ovakvo formulisan koncept (Slika 7) može se realizovati na različitim nivoima planiranja (od nacionalnog do lokalnog) i može biti iniciran od strane države ili lokalnih samouprava što u potpunosti izražava savremeni teoretsko-metodološki pristup konceptualizaciji i upravljanju vrednostima predela.

c] Ciljevi razvoja

Polazeći od definisanog teoretsko-metodološkog okvira, evropskog konteksta i ciljeva prostornog razvoja, ali i specifičnih vrednosti predela i fizičke strukture naselja Srbije kao i manifestovanih problema, mogućnosti i ograničenja za njihovo prevazilaženje, jačanje pozitivnog nacionalnog, regionalnog i lokalnog identiteta kroz očuvanje i unapređenje karaktera i diverziteta predela i unapređenje fizičke strukture naselja predstavljalo je strateško opredeljenje. Iz jasnog opredeljenja definisan je i *osnovni cilj - očuvanje i unapređenje karaktera i diverziteta predela i unapređenje fizičke strukture naselja kao faktora kvaliteta životnog okruženja stanovništva i osnove razvoja*. Definisani su i opšti ciljevi:

Slika 7

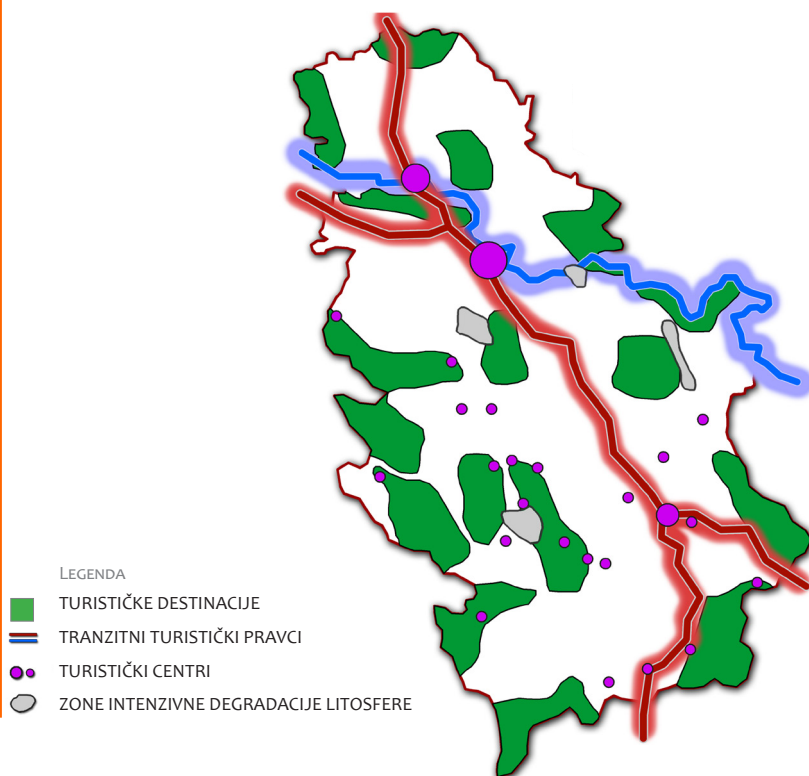
Šematski prikaz osnove upravljanja kvalitetom predela i fizičke strukture naselja Srbije

- *Integracija problematike kvaliteta predela i unapređenje tretmana kvaliteta fizičke strukture naselja u zakonskoj regulativi i sistemu planiranja kao i formiranje efikasnog sistema mera za sprovođenje;*
- *Razvoj svesti o vrednostima i značaju kvaliteta predela i ambijenata naselja za kvalitet življenja i razvoj;*
- *Promocija vrednosti predela Srbije razvojem nacionalnih, regionalnih i lokalnih mreža i integracijom u evropske sisteme ekoloških, kulturnih, rekreativnih mreža i panevropskih saobraćajnih koridora;*
- *Zaštita i unapređenje prirodnih predela odgovarajućim merama na mestima gde su narušene prirodne i estetske vrednosti i omogućavanje njihove adekvatne prezentacije;*
- *Održivi razvoj kulturnih predela koji obezbeđuje očuvanje i unapređenje postojećih, kreiranje i stvaranje novih vrednosti kulturnih predela, a zasniva se na prepoznatom karakteru, kapacitetu i osetljivosti predela;*

Slika 8

Šematski prikaz prioritetnih područja za primenu koncepta upravljanja kvalitetom predela i fizičke strukture naselja Srbije kao elemenata kulture i identiteta

- *Uvažavanje posebnosti, specifičnih i tipičnih karakteristika fizičkih struktura gradova i naselja* kojim se obezbeđuje kvalitetno životno okruženje stanovnika i posetilaca i jačanje pozitivnog identiteta *gradova i naselja*.

Za prirodne, ruralne i urbane predele, i naselja u njima, definisani su posebni ciljevi i smernice koji uslovljavaju specifične strategije razvoja u odnosu na njihove razlike, karakter i uslovljenosti razvoja.

Dok osnovni cilj izražava opšte (evropske) vrednosti pojedini opšti ciljevi oslikavaju specifičnosti razvoja Srbije - neadekvatnom izgradnjom degradirane predele i naselja Srbije, nepostojanje problematike kvaliteta predela u zakonu, nerazvijenost svesti o značaju kvaliteta predela i naselja za kvalitet življenja i razvoj. Pored specifičnosti u izboru i formulaciji ciljeva razvoja, ostvarenje navedenih ciljeva dodatno je uslovljeno specifičnim izborom i formulacijom prioritetnih aktivnosti i prioritetnih područja za njihovu primenu.

d] Prioritetne aktivnosti i prostori-područja

Prioriteti su usmereni na bazne, inicijalne korake koji predstavljaju, sa jedne strane, osnovu za promptno, preventivno delovanje i sprečavanje dalje degradacije prostora, a sa druge, za afirmaciju i očuvanje prepoznatih vrednosti. Polazeći od karakteristika stanja, nedovoljne razvijenosti informacione osnove, odsustva prethodnih studija, neafirmisanosti problematike, ali i društveno-ekonomskih ograničenja razvoja Srbije, kao i definisanih ciljeva razvoja, predložene su *strateške prioritetne aktivnosti i prioritetna područja* za implementaciju koncepta upravljanja kvalitetom predela i fizičke strukture naselja kao elemenata kulture i identiteta u Srbiji.

Prioritetne aktivnosti, između ostalog uključuju: formiranje informacione osnove za planiranje, upravljanje, zaštitu i monitoring kvaliteta predela usklađene sa evropskim standardima i izradu studije o predelima Srbije, ratifikaciju Evropske konvencije o predelima, razvoj i sprovođenje mera za zaustavljanje dalje degradacije predela i ambijenata naselja Srbije, promociju, zaštitu i unapređenje vrednih prirodnih i kulturnih predela i ambijentalnih celina u naseljima, institucionalizaciju problematike upravljanja kvalitetom predela, ustanovljavanje obaveze izrade prethodne studije o karakteru predela/ fizičke strukture naselja i definisanje metodologije za njenu izradu, integraciju problematike kvaliteta predela u sektorske politike, planove i projekte i obavezu sprovođenja studije uticaja na predeo razvojnih planova i projekata, razvoj programa edukacije stručnjaka i zaposlenih u relevantnim institucijama, razvoj programa edukacije i uključenja lokalne zajednice u brigu o okruženju, uključjenje u programe međunarodne (interegionalne) saradnje.

Kao prioritetni projekat implementacije Strategije prostornog razvoja Srbije izdvojena je izrada *Studije o predelima Srbije* koja, na osnovu savremenih teoretskih pristupa, evropskih i regionalnih iskustava, predstavlja najznačajniju osnovu za vrednovanje, zaštitu, planiranje i upravljanje predelima i bazni korak u primeni Evropske konvencije o predelima.

Prioritetna područja za primenu koncepta upravljanja kvalitetom koji je zasnovan na karakterizaciji i oceni predela kao osnove kulture i identiteta i razvojnog potencijala obuhvataju (Slika 8):

- Prostore posebnih kulturnih i prirodnih vrednosti predela i fizičke strukture naselja, kulturna područja i istorijske gradove;
- Prostore u kojima je kvalitet predela i fizičke strukture naselja od posebnog značaja za razvoj (turistička, kulturna područja...) i/ili predstavljaju deo internacionalnih mreža i pograničnih oblasti;

- Ugrožene i degradirane prostore u kojima je potrebno sprovesti mere sanacije;
- Prostore pod posebnim pritiskom razvoja.

Dodatni nivo specifičnosti koncepta ostvaruje se kroz izbor aktivnosti za implementaciju gde se za svaku od navedenih prioritetnih aktivnosti, grupisanih u različita područja delovanja, razrađuju pravne, ekonomske i organizacione mere i instrumenti i identifikuju se prioritetni projekti.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Potreba za izradom najznačajnijeg strateškog dokumenta prostornog razvoja Srbije otvorila je mogućnost da se problematika predela, koja do sada gotovo da nije ni postojala u Srbiji, integriše na savremenim teoretsko-metodološkim osnovama. Pitanje kako obezbediti kvalitet predela u okviru održivog prostornog razvoja Srbije podrazumevalo je uspostavljanje relacije *kvalitet predela i održivi prostorni razvoj* kroz razmatranje pitanja: zašto je predeo važan za održivi prostorni razvoj, ali i kako održivi prostorni razvoj može da obezbedi kvalitet predela?

Radom su sagledane karakteristike savremenog pristupa definisanju i poimanju vrednosti predela u relaciji sa savremenim društvom i tokovima razvoja. Prepoznaje se multidimenzionalna osnova vrednovanja predela i ukazuje se na značaj kulturne dimenzije predela i njegove uloge u obezbeđenju kulturnog identiteta i diverziteta teritorije. Takođe, naglašava se uloga predela u obezbeđenju kvaliteta života ljudi čime se fokus vrednovanja predela pomera sa identifikacije izuzetnih na sve predele, konceptualizovane kao životni okvir stanovništva u kome predstavljaju osnovu, ali i posledicu razvoja. Razumevanje suštine i vrednosti predela koje se dovode u vezu sa njegovim prirodnim, društvenim, ekonomskim i kulturnim kapitalom, omogućava razumevanje važnosti predela za održivi razvoj i zbog toga se, posebno u kontekstu prostornog razvoja Evrope, integriše kao neophodna tema u strateške dokumente.

U drugom delu rada objašnjena je uloga održivog prostornog razvoja u obezbeđenju kvaliteta predela, kao i načini na koje je to moguće ostvariti. Teritorijalna osnova, usmerenost ka budućnosti, kao i potreba za balansiranjem ekoloških, ekonomskih, društvenih i kulturnih ciljeva, na dugoročnim osnovama, predstavljaju osnovne odrednice održivog prostornog razvoja i čine osnovu da se upravljanje predelom blisko poveže sa *integrativnom ulogom* politika prostornog razvoja čiji je zadatak da koordiniraju različite sektorske politike u vezi sa njihovim uticajem na teritoriju. Politike prostornog razvoja, koje imaju za cilj ostvarenje teritorijalne i prostorne kohezije,

postaju posebno pogodan okvir za integraciju problematike obezbeđenja kvaliteta predela. Sa druge strane, politike i akcije obezbeđenja kvaliteta predela, moraju biti razvojno orijentisane i fleksibilne da bi na najbolji način bile povezane i usklađene sa instrumentima prostornog planiranja

Osnovni nivo obezbeđenja kvaliteta predela, u održivom prostornom razvoju, ostvaruje se integracijom problematike predela u strateške dokumente planiranja i upravljanja prostornim razvojem čime se uspostavlja osnove i daje zakonodavni okvir za usklađivanje ciljeva kvaliteta predela sa ciljevima ukupnog prostornog razvoja teritorije. Na drugom nivou, kvalitet predela se obezbeđuje vertikalnim, horizontalnim i transverzalnim povezivanjem u planiranju i upravljanju prostornim razvojem.

Fleksibilnost integracije u politike prostornog razvoja i usklađivanje održivog razvoja predela sa raznovrsnim ciljevima prostornog razvoja, obezbeđuje se diverzifikacijom strategija upravljanja predelom na dva nivoa: 1) izborom različitih strategija upravljanja kvalitetom pojedinačnih predela u odnosu na stanje (očuvanje, unapređenje, sanacija, kreiranje novih vrednosti), i 2) formulacijom različitih strategija upravljanja predelom u odnosu na njihov osnovni karakter (prirodni, ruralni, urbani - naselje i periurbano područje) čime se obezbeđuje njihov osnovni identitet, ali i upravlja specifičnim procesima razvoja.

Mogućnost integracije kvaliteta predela u planiranje i upravljanje prostornim razvojem obezbeđena je i razvojem novih koncepata koji u suštini manifestuju prethodno objašnjene promene u definisanju i vrednovanju predela u odnosu na savremenu nauku i društvo. Ovi koncepti podrazumevaju različite oblike integracije: 1) integracija vrednosti predela u život zajednice i njegovo promovisanje kao otklon u odnosu na tradicionalnu, pasivnu zaštitu vrednosti, 2) prostornu integraciju i povezanost kao otklon od izolovanog interpretiranja i vrednovanja prostora, 3) uključivanje aktivnosti koje vode obezbeđenju kvaliteta predela u *integralne razvojne projekte* kojima se afirmišu postojeće, ali i kreiraju nove vrednosti, i 4) obezbeđenje polidimenzionalne *integrisanosti mesta* što podrazumeva afirmaciju koncepta multifunkcionalnih predela kao otklon u odnosu na razvojne trendove koji rezultiraju njihovom monofunkcionalnošću i umanjeanjem kvaliteta.

Prethodna razmatranja su poslužila za formiranje teoretsko-metodološkog okvira za integraciju problematike upravljanja kvalitetom predela kao elementa kulture i identiteta u Strategiji prostornog razvoja Srbije. Dok principi, osnovni i pojedini opšti ciljevi, kao i osnovne postavke koncepta upravljanja kvalitetom predela u Strategiji u potpunosti odražavaju savremeni teoretsko-metodološki pristup koji je izražen i Evropskom kon-

vencijom o predelima i integrisan u strateške razvojne dokumente Evrope, specifičnosti dosadašnjeg, kao i kontekst budućeg razvoja Srbije, takođe, u velikoj meri, određuju izbor i pristup formulaciji pojedinih ciljeva, a pre svega prioriternih aktivnosti, prostora i projekata razvoja u ovoj oblasti. Iako zasnovani na savremenim saznanjima i pristupu razvoju kao i dugoročnoj viziji u kojoj Srbija ima raznovrsne, visoko-kvalitetne i adekvatno korišćene predele i uređena, a za život prijatna, ruralna i urbana naselja i gradove razvijenog identiteta zasnovanog na poštovanju i afirmaciji prirodnih i kulturnih vrednosti čiji se razvoj i očuvanje zasnivaju na učešću stanovnika u svim fazama karakterizacije, planiranja i upravljanja predelima i prostorima naselja, razumevajući stanje, izražene trendove, kao i realne mogućnosti i ograničenja za razvoj, prioriteti su usmereni na bazne, inicijalne korake koji predstavljaju, sa jedne strane, osnovu za promptno, preventivno delovanje i sprečavanje dalje degradacije predela i ambijenata Srbije, a sa druge osnovu za afirmaciju i očuvanje prepoznatih vrednosti.

NAPOMENE

1. *European Landscape Convention (ELC)*, 2000.
2. Opis vrednosti predela definisan od strane European Environmental Agency (EEA)
3. Zaštita predela kao legalni instrument datira još od 19 veka kada su postali očigledni negativni uticaji industrijalizacije i ubrzane urbanizacije. Rešenje je nađeno u identifikaciji, klasifikaciji i formiranju lista zaštićenih oblasti u odnosu na koje su propisivane restrikcije u korišćenju (Antrop M., 2004, *Rural-urban conflicts and opportunities*, R.H.G.Jongman (ed.) *The New Dimensions of the European Landscape*, Springer, pp 83-91.).
4. Proširivanje percepcije o tome šta je vredno ima i dalje nasleđe nečeg što se stavlja po strani pre nego nečega u čemu svi mi živimo, dinamičke konstrukcije koja nikada neće biti završena. Uvećanje proglašenja zaštićenih prostora ne može po sebi obezbediti upravljanje kulturnom dimenzijom predela. U stvari, ono može biti kontraproduktivno, jer ako se primenjuje samo na pojedine predele, može se činiti opravdanim da se na druge ne obraća pažnja (Dury P., 2002, *The Historic and cultural dimensions of landscape*, Council of Europe, Naturopo No 98, pp 13-14.).

5. Značajan teoretski i praktičan doprinos ovoj temi daje Evropska konvencija o predelu koja teži da pristup planiranju, upravljanju i očuvanju predela realizuje na održivim osnovama . Ona ukazuje na potrebu da se demokratizuje predeo, naglašavanjem uloge participacije stanovništva kako u identifikaciji i proceni vrednosti predela tako i u gazdovanju njime.
6. Istorijsku dimenziju okruženja predstavlja esencijalna suma preživljavajućih fizičkih uticaja ljudi na predeo dok se kulturna dimenzija okruženja može sagledati kao suma nematerijalnih značenja, vrednosti, atributa i asocijacija koje ljudi povezuju sa fizičkim komponentama bez obzira da li je reč o pojedinačnim zgradama, posebnim oblastima ili čak čitavom kontinentu. (Dury P., 2002).
7. U razmatranju identiteta teritorije moguće su bitne razlike. Postoje zemlje sa jasno izraženim osobenostima predela same teritorije koje svoj nacionalni identitet zasnivaju na njemu (Engleska, Škotska, Švajcarska, Slovenija...) Upravo zbog izražajnosti i veze predela sa kulturnim identitetom, ove države imaju dugu tradiciju u vrednovanju i planiranju predela. Sa druge strane, u nekim državama postoje značajne regionalne različitosti pa se o identitetu ne može govoriti na državnom, nacionalnom, već pre svega na regionalnom, odnosno lokalnom nivou.
8. *“Bogatstvo i diverzitet ruralnih predela osobena je karakteristika kontinenta. Verovatno nigde na svetu ne postoji teritorija gde su znaci ljudske interakcije sa prirodom toliko raznovrsni, kontrastni i lokalizovani. I pored značajne mere društveno-ekonomskih promena koje su bile praćene industrijalizacijom i urbanizacijom u većini delova Evrope, dobar deo ovog diverziteta opstaje, dajući osobeni karakter državama, regionima i lokalnim oblastima”* (Stanners D., Ph. Bordeaux, (eds.), 1995, *Europe’s Environment. The Dobris Assesment*. European Environment Agency, EC DG XI and Phare, Copenhagen, p. 676.).
9. *“Predeli su jedno od najznačajnijih preimućstava Evrope. Njihov veliki diverzitet reflektuje višestruke istorijske lejere koji egzistiraju u prostornom obrascu. To znači da čak i u eri globalizacije čovek evoluira u odnosu na prostor u kome odrasta: grčko ribarsko selo se bitno razlikuje od engleskog pitoresknog ruralnog pejzaža. Naše osećanje pripadanja je veoma mnogo određeno okruženjem u kome živimo i naša percepcija okruženja je na taj način esencijalna komponenta blagostanja zajednice i uživanja posetilaca.”* (Pedroli B. A. van Doorn, G. de Blust et al., 2007, *Europe’s Living Landscapes*, KNNV Publishing).
10. Agenda 21 - uvod; United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), *Agenda 21*, United Nations Department of Public Information, 1992, p15.
11. Prema: Center For Sustainable Communities, University of Washington, 1995.
12. Bajić Brković M., 2000., *Održivi razvoj i nove tendencije u urbanističkom planiranju, Ogledi o planiranju i održivom razvoju grada*, Arhitektonski fakultet, Beograd, interno izdanje. Detaljnije videti i u: Bajić Brković M., 1999. (ed.), *Održivost i grad*, Arhitektonski fakultet, Beograd, i u: Bajić Brković M., *Prilog unapređenju metodologije planiranja u kontekstu zahteva održanja kvaliteta životne sredine, u: Prostorno planiranje, regionalni razvoj i zaštita životne sredine*, IAUS, 1995.
13. Pojam održivosti ima značenja koja se mogu sagledavati na nivoima socijalne održivosti, ekonomske održivosti, političke održivosti, ekološke održivosti, geo-političke održivosti, međugeneracijske održivosti i održivosti korišćenja prirodnih resursa (Vujošević M., N. Spasić, 1996, *Opšti principi održivog razvoja i perspektive planiranja, Korišćenje resursa, održivi razvoj i uređenje prostora*, IAUS, Beograd, 1996, str.4.).
14. U današnjem društvu kreiranje blagostanja je sve manje vođeno eksploatacijom

resursa i efikasnošću proizvodnje a sve više eksploatacijom mašte i intelekta. Inovacija je pokretač novih ekonomija, a uspeh u privlačenju i zadržavanju globalne i mobilne klase kreativnih radnika i preduzimača je danas kritični faktor u određivanju koji će grad prosperitati, a koji ne. Jedan od centralnih paradoksa u vremenu globalizacije jeste da je mesto važno, i postaje sve više, a ne sve manje važno. Ričard Florida naglašava da je kvalitet mesta danas ključna komparativna prednost budući da biznis i investicije prate ljude, a ne obrnuto. (Authentic City, 2008, *Creative City Planning Framework: A Supporting Document to the Agenda for Prosperity*, City of Toronto).

15. ESDP/ *European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU*, 1999.
16. *Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent*, 2000; *Recommendation Rec(2002) of the Committee of Ministers to member States on the Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European continent*, 2002.
17. *Teritorial Agenda of the European Union: Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions*, 2007.
18. *Guidelines for the implementation of the European Landscape Convention*, 2008, Council of Europe
19. Iskustvo govori da se u vreme prostorno-vremenske kompresije i brzih promena obezbeđenje društvene vibrantnosti, ekonomskih mogućnosti, vizuelne kompleksnosti i ekoloških kvaliteta predela ne dešava spontano i da su potrebne svesne intervencije ili će vredne karakteristike predela nestati i biće teško ponovo obezbediti njihov kvalitet. Planiranje u tom smislu predstavlja formu "lokalnog otpora" silama homogenizacije i sredstvo artikulacije ljudskih potreba za lokalnim identitetom i vezom sa mestom (Selman P., 2006, *Planning at the Landscape scale*, Routledge, 2006).
20. Republika Srbija je potpisala Evropsku konvenciju o predelima 2007. godine.

REFERENCE

- Ahern J., 2006, Theories, methods and strategies for sustainable landscape planning, Tress B., G. Tress, G. Fry and P. Opdam, (eds.), *Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application*, Springer
- Antrop M., 2004, Rural-urban conflicts and opportunities, Jongman R.H.G. (ed.), *The New Dimensions of the European Landscape*, Springer
- Antrop M., 2005, From holistic landscape synthesis to transdisciplinary landscape management, http://www.geoweb.ugent.be/docs/landschapskunde/publicaties/Antrop2005_From_holistic_landscape_synthesis_to_transdisciplinary_Frontis2005.pdf
- Antrop M., V. Van Eetvelde, 2005, The Diversity of European landscape as a common planning goal, http://www.geoweb.ugent.be/docs/landschapskunde/publicaties/Antrop_Van_Eetvelde_2005_Diversity_European_Landscapes_Spectra_2005.pdf
- Antrop M., V. Van Eetvelde, 2008, Mechanisms in recent landscape transformation, WIT Transactions on the Built Environment, Vol. 100, WIT Press
- Bajić Brković M., 2000, Održivi razvoj i nove tendencije u urbanističkom planiranju, *Ogledi o planiranju i održivom razvoju grada*, Arhitektonski fakultet, Beograd
- Bajić Brković M., 1999, (ed.), *Održivost i grad*, Arhitektonski fakultet, Beograd

- Bajić Brković M., 1995, Prilog unapređenju metodologije planiranja u kontekstu zahteva održanja kvaliteta životne sredine, *Prostorno planiranje, regionalni razvoj i zaštita životne sredine*, IAUS, Beograd
- Beresford M., Phillips A., 2000, *Protected landscapes- a conservation model for the 21st Century*, George Wright Forum, 17(1).
- Dury P., 2002, *The historic and cultural dimensions of landscape*, Council of Europe, Naturopa No 98
- Ermischer G., 2003, Mental landscape. Landscape as idea and concept, Proceedings of the Second meeting of the Workshop, *From Implementation to the European Landscape Convention*, Council of Europe
- Farina A., 2000, The Cultural Landscapes, a Model for the Integration of Ecology and Economics, *BioScience*, Vol.50, No. 4
- Festas M.J., 2002, *Landscape and spatial planning synergy*, Council of Europe, Naturopa No 98
- Forman R., Gordon M., 1986, *Landscape Ecology*, New York, John Wiley & Sons
- Fry G., 2004, Culture and Nature Versus Culture or Nature, Jongman R.H.G. (ed.), *The New Dimensions of the European Landscape*, Springer
- Gailing L., 2005, Sustainable Landscape Development with Regional Parks: Overcoming Problems of Landscape Multifunctionality in Urban Agglomerations, Congress: Land Use and Water Management in Sustainable Network Society, Vrije Universiteit, Amsterdam
- Gospodini A., 2002, European cities and place-identity, University of Thessaly, Department of Planning and Regional Development, Discussion Paper Series, 2002, 8(2)
- Gospodini A., 2002, European Cities in Competition and the New 'Uses' of Urban Design, *Journal of Urban Design*, Vol. 7, No. 1
- Kaufmann-Hayoy R., T. Hammer, D. Raemy, Institutional Steering and Collective Action for Sustainable landscape Development - The Case of the Vineyard Landscape at the Lake of Biel, <http://www.ikaoe.unibe.ch/forschung/nie-bielersee/index.html>
- Muir R., 1999, *Approaches to Landscape*, MacMillan Press, London
- Naranjo F. Z., 2006, *Landscape and spatial planning policies, Landscape and Sustainable development: Chalanges of the European Landscape Convention*, Council of Europe
- Pedroli B., A. van Doorn, G. de Blust, 2007, *Europe's Living Landscapes*, KNNV Publishing
- Potschin M., R. Haines-Young, 2006, Rio+10, Sustainability Science and Landscape Ecology, *Landscape and Urban Planning* 75(2006)
- Selman P., 2006, *Planning at the Landscape scale*, Routledge
- Selman P., M. Knight, 2007, *Landscape as an integrating framework for rural policy and planning*, <http://www.relu.ac.uk/events/workshop170505/SelmanKnight.pdf>
- Selman P., 2004, *Barriers and bridges to sustaining cultural landscapes*, http://library.wur.nl/frontis/landscape/07_selman.pdf
- Stanners D., Ph. Bordeau, (eds.), 1995, *Europe's Environment. The Dobris Assesment*, European Environment Agency, EC DG XI and Phare, Copenhagen
- Vasiljević N., 2009, Evropski koncept karakterizacije predela - veza sa planiranjem prostora.

- Slovenački i hrvatski model, stanje u Srbiji, Zbornik radova: *Planska i normativna zaštita prostora i životne sredine*, međunarodni naučno - stručni skup, Palić
- Vasiljević N., 2008, Uloga planiranja predela u primeni Evropske konvencije o predelima, *Glasnik Srpskog geografskog društva*, sveska LXXXVIII, broj 3, Srpsko geografsko društvo, Beograd
- Vasiljević N., J. Živković, 2009, Novi pristup vrednostima predela u strategiji prostornog razvoja Srbije - korak ka implementaciji Evropske konvencije o predelima, IAUS, Beograd
- Von Haaren Ch., 2002, *Landscape and Urban Planning*, Volume 60, Number 2
- Vujošević M., N. Spasić, 1996, Opšti principi održivog razvoja i perspektive planiranja, *Korišćenje resursa, održivi razvoj i uređenje prostora*, IAUS, Beograd
- Weve-Rabehl G., 2006, Roots: Landscape and Identity, http://anthropology.suite101.com/article.cfm/roots__landscape_and_identity, 16.8.2006.
- Weizenegger S., W.Schenk, 2006, Cultural Landscape Management in Europe and Germany, Agnoletti M. (ed), *The Conservation of Cultural Landscapes*, CAB International
- Živković J., N. Vasiljević, 2009, Vrednosti predela i fizičke strukture naselja Srbije kao elementi kulture i identiteta, *Studijsko - analitička osnova Strategije prostornog razvoja Republike Srbije*
- Živković J., 2000, Uticaj ekoloških zahteva na oblikovanje otvorenih rekreativnih prostora, magistarski rad, Arhitektonski fakultet, Beograd
- Živković J., 2006, Ekološke i funkcionalne osnove integralnog planiranja otvorenih rekreativnih prostora grada i regionalnog sistema otvorenih prostora, *Polazišta i principi regeneracije regiona Srbije*, Arhitektonski fakultet, Beograd
- Authentic City, 2008, Creative City Planning Framework: A Supporting Document to the Agenda for Prosperity, Prospectus for a Great City, City of Toronto
- The European Landscape Convention, 2000, Council of Europe. www.coe.int/t/e/Cultural_Cooperation/Environment/Landscape
- European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the EU, 1999, Potsdam, Germany
- Vodeći principi održivog prostornog razvoja evropskog kontinenta (*Guiding Principles for Sustainable Spatial Development of the European Continent*), 2000.
- Teritorijalna agenda Evropske unije. Ka konkurentnoj i održivoj Evropi raznovrsnih regiona (*Territorial Agenda of the European Union: Towards a More Competitive and Sustainable Europe of Diverse Regions*), 2007.
- Guidelines for the Implementation of the European Landscape Convention, 2008, Council of Europe